

§ 22. Rozvrstvení obyvatelstva dle sídel.

I. Pro hospodářský a sociální vývoj, zvl. od druhé polovice 19. stol., jest příznačným zjevem nahromadování se a tím nadprůměrné vzrůstání obyvatelstva v městech (a průmyslových obvodech) a pomalý vzrůst nebo i stagnace a odlišování venkova.

Příčinami tohoto zjevu jsou zejm. :

vzrůst průmyslu a zdokonalení komunikací (zejm. vznikání velkoměst bylo, nehledíc k městům při moři nebo na splavných tocích ležícím, umožněno teprve, když dokonalé moderní prostředky dopravní - železnice - dopouštěly zásobování velkého počtu obyvatelstva potravinami a palivem ze širokého okolí),

výdělkové, společenské a kulturní výhody městského živobytí (snazší výdělek a přechod k výnosnějšímu zaměstnání, všestranné příležitosti vzdělavací, zábavní a pod., politická centralisace).

Rubem těchto výhod kulturních i sociálních jsou m. j. bytová tíseň, občasná hromadná nezaměstnanost, mravní a zdravotní závady v městech, nedostatek dělnictva, zvl. zemědělského, na venkově.

II. I starověk znal veliká nakupení lidstva. Theby a Memfis, Babylon a Ninive, Susa a Ekbatana. Avšak tato veliká města nebyla souvislými sítěmi ulic, nýbrž obezděnými

teritorii s většími menšími skupinami domů, mezi nimiž byly pole i zahrady, pastviny i háje stromů ovocných, jejich založení šlo ruku v ruce se založením velkých říší, byla zároveň residencemi uprostřed s hradem, který opět sám o sobě byl pevností.

U Řeků a Římanů jednotlivé kmeny vzdávaly se venkovského života, zakládaly na místě k opevnění příhodném za bezpečnými hradbami svobodnou obec, celá jejich historie i kultura byla městská, jejich státy byly městské státy, jejich zřízení bylo městské zřízení. Velkoměst Helénstvo nevytvořilo, samy Athény i s Piraeem měly sotva kdy přes 150.000 stálých obyvatelů i s otroky, celá Attika čítala mezi 250.000 a 640.000 duší.

V římské říši správní soustava římská způsobovala proniknutí celého ohromného teritoria městy, pravé poměštění zemí, které připadly moci římské. Nebylo vlastně venkova, i majitelé pozemků bydleli v městech, jako v Itálii dodnes, Řím jako středisko veleříše o více než 100.000 mil nutně vzrostl na velkoměsto, jehož obyvatelstvo - dle novějších odhadů 700.000 až 2 mil. duší (potraviny jsou zásobovány mořským spojením pomocí Tibery, žilo bez vlastních výrobních zdrojů hlavně z politické moci nad provinciemi, podobně jako dříve Athény a potom i Konstantinopol.

V středověku města, v střední Evropě v poměrně skrovných od sebe vzdálenostech zřizovaná, nepohlcovala

jako v Římě venkovské obyvatelstvo, nýbrž trvala vedle něho. Města i venkov měly své zvláštní řády a vrchnosti, své zvláštní právo a soudy, svoje zvláštní zaměstnání hospodářská, své "měšťany" zde a "sedláky" onde. Města nebyla jako v Řecku a Římě pouhými středisky konsumu, nýbrž sídly stupňované činnosti výrokové, každé město se svými řemesly a obchodem a blízky jemu venkov se svojí produkcí potravin a surovin tvořily uzavřený soběstačný obvod hospodářský. Velkoměst nebylo, ani jediné středoevropské město nemělo v středověku přes 25.000 obyvatelů (v XV. století Štrasburk a Norimberk jen asi 20.000 obyvatelů, Augsburg 18.000. Frankfurt n.M. 9-10.000, Lipsko 4.000, Drážďany 3-5000). Tam, kde nebylo vodního spojení, nemohla za tehdejšího bídného stavu pozemních komunikací vzniknouti města tak veliká, že by bylo jich zásobování potravinami a palivem (dřívím) vyžadovalo přivozu z okolí širšího než na 1 - 2 dni cesty. Největším městem střední Evropy byla na konec panování Karla IV. Praha asi se 100.000 obyv., pro niž ony zmíněné podmínky zásobovací dány byly Vltavou, hlavní tehdy komunikační tepnou Čech.

Vytvořením centralisovaných států novověkých počíná moderní vývoj života městského. Města se diferencují, jedna stávají se panovnickými residencemi, jiná sídly škol či úřadů, uzliště železničními, obchodními tržišti, lázeňskými místy a pod., i průmysl v nich se specialisuje : vedle odvětví pro místní odbytky pracujících jiná vyrábějí pro trh národní ne-

bo mezinárodní. Kde pak při tomto velikém procesu třídícím nezbylo pro město a kraj kus národní práce, tu četná stará města zakrněla, zatím co současně četné obce venkovské, v kterých podmínky rozkvětu byly dány průmyslem, hornictvím, dopravou nebo obchodem, zhusta povznášely se k lidnatosti a blahobytu. Nastal ostrý rozpor mezi veřejnoprávním postavením a názvem s jedné a skutečným hospodářským a kulturním významem četných osad s druhé strany. Množství míst má historickým právem název měst, počtem obyvatelstva stojí však za přečetnými obcemi venkovskými, a naopak nejsou druhdy dosud "městy" venkovské obce s obyvatelstvem jdoucím do desetitisíců. Tento rozpor vynikal zejm. ve státech, kde města i v novější době podléhala jiným řádům správním nežli obce venkovské (v Prusku). V Německu přes 1/2 míst, historickým právem "městy" zvaných, tohoto názvu nezasluhuje.

Rozlišování mezi městy a venkovem děje se dnes tudíž jen dle počtu obyvatelstva (počet 2 - 4000 obyv. je tu hranicí). Vyživení mass obyvatelstva, dnes v městech nakupného, bylo arci teprv umožněno pokrokem dopravní techniky a průmyslové organizace).

III. Statistika nakupení se (agglomerace) obyvatelstva liší obyčejně obce venkovské (pod 2000 obyv.) a městské (nad 2000 obyv.), bez zření k jejich veřejnoprávnímu postavení a označení, a v těchto zase liší

města venkovská od 2000 do 5000 obyv.

města malá od 5000 " 20.000 obyv.

města střední od 20 do 100.000 obyv.

velkoměsta nad 100.000 obyvatelstva.

Překročí-li obec kritickou hranici (na př. dosáhla-li obec, která dosud čítala 1980 obyv. a tedy plným tímto počtem zvětšovala obyvatelstvo venkovské, při nejbližším sčítání 2010 obyv.), vstoupí opět celým tímto počtem v říslici obyvatelstva městského; proto tedy může procentní zastoupení nejnižší vrstvy osad (obcí venkovských) obecným vzrůstem obyvatelstva vždy pouze klesati, zastoupení nejvyšší vrstvy toliko stoupati (odtud také obrovský vzrůst velkoměst), kdežto ve středních kategoriích (od 2000 do 100.000 obyv.) mohou se přírůstky a úbytky vyrovnávati.

Dříve vytkl Levasseur jako domnělý "zákon vývojový", že obyvatelstvo určitého místa obecně tím silněji vzrůstá, čím toto místo je počtem obyvatelstva již nyní větší. Novější statistika ukazuje však, že následkem porodového úbytku, nejsilněji právě velkoměsta zasahujícího, vzrůst největších měst (Londýna a 5 největších měst angl., podobně Berlína, Mnichova, Lipska, Drážďan, Kolína n./R. je povlovnější než vzrůst menších měst nebo i než celkový vzrůst obyvatelstva země. Nicméně je rychlejší přírůstek městského a zejm. velkoměstského obyvatelstva ve všech zemích evropské kultury stále ještě společným znakem vývoje kulturního.

IV. V Rakousku žilo z celkového obyvatelstva:

v osadách	1843	1890	1900	Počet těchto osad v r.1900	Počet obyvatelstva v nich
s méně než 500 obyv.	81.1	31.4	26.1	43.179	6,834.748
s 500 - 2000 "		36.1	35.6	10.077	9,323.124
2000 - 5000 "	9.9	12.6	14.8	1.344	3,875.980
5000-10.000 "	3.2	4.1	5.1	198	1,339.901
10.000-20.000 "	1.6	3.8	4.0	74	1,002.710
s více než 20.000	4.2	12.0	14.4	44	2,774.245
				54.916	25,150.708

V osadách, které statisticky pokládají se za venkovské (pod 2000 obyv.), žilo tedy ještě v r. 1900 61.7 % všeho obyvatelstva; ve Vídně žilo 6.4 % a v ostatních 11 velkých městech s 50 - 500.000 obyv. jen 4.5 % všeho obyvatelstva.

V Uhrách, kde v rovině převládají veliké osady zpravidla dohromady s jednotlivými "pustami", žilo v osadách s méně než 2000 obyv. 47.3 %, v obcích s 2000 - 5000 obyv. 22.8 %, v obcích s 5 - 10.000 a s 10 - 50.000 obyv. 9.5, resp. 13.2 %; v Budapešti žilo něco přes 4 %, v 7 ostatních městech s více než 50.000 obyv. 3.2 % celkového obyvatelstva.

Velmi pozoruhodný městský vývoj má Německo. Politická roztříštěnost, ono "Kleinstaaterei und Kleinsädterei", množství státek s vlastními dynastiemi, dvory a residencemi, vespolek zhusta řevnicími, které politicky a vojensky Německo až do sjednocení říše ochromovalo, mělo po stránce kulturní a hospodářské také nemalé přednosti. V žádném státě evropského kontinentu není poměrně tolik velkých a středních měst, tolik sta-

rých universit, divadel, museí a j. ústavů kulturních jako v Německu. Městský vývoj neobyčejně tam vyspěl, zároveň však zůstal decentralisován (asi podobně jako v Itálii, ale v opak Francie, Španělska, Rakousko-Uherska i Čech).

V Německu bylo obyvatelstva

	venkovského		městského	
	absolutně	v %	absolutně	v %
1871	26,219.352	63.9	14,790.798	36.1
1880	26,513.531	58.6	18,720.530	41.4
1890	26,185.241	53.0	23,243.229	47.0
1900	25,734.103	45.7	30,633.075	54.3
1910	25,954.587	40.0	38,971.406	60.0.

Venkovského obyvatelstva tedy v posledních 40 letech v Německu absolutně ubylo bezmála o 1/4 milionu, zatím co městské obyvatelstvo se více než zdvojnásobilo. Celkem žije tedy nyní v Německu již 60 % obyvatelstva v obcích městských. Velkoměst nad 100.000 obyv. čítalo Německo r. 1895 ještě 28 se 7.3 mil. obyv., r. 1900 již 33 s 9.1 mil. obyv.; z úhrnu obyvatelstva žilo ve velkoměstech r.1895 13 %, r.1900 již 16.2 %, tedy více než sedmina (Velká Británie má velkoměst 40, Spojené Státy Severoamerické 38, Francie pouze 15, Rusko 19, Rakousko mělo jen 6 - Vídeň, Prahu, Lvov, Štýrský Hradec, Terst a Brno - Uhersko mělo jen Budapešť a Szegedin.

Ve Francii byla pro lišení "communes urbaines" od obcí venkovských již od r. 1846 vzata hranice 2000

obyv. v procentech, bylo tam obyvatelstva

	měst.	venkov.
1846	24.4	75.6
1866	30.5	69.5
1876	32.4	67.6
1886	35.9	64.1
1891	37.4	62.6

Ze 100 obyvatel ve Francii žilo	1801	1851	1891
v městech nad 100.000 obyv.	2.8	4.6	12.0
" 20 - 100.000 "	3.9	6.0	9.1
" 10 - 20.000 "	2.8	3.8	4.8
" 2 - 10.000 "	11.0	11.1	11.5
na venkově	79.5	74.5	62.6.

Nejranněji počalo nakupování se obyvatelstva v Anglii. Již počátkem 19. stol. žilo v městech s více než 20.000 obyv. přes šestinu, 1831 přes čtvrtinu obyvatelstva, od polou stol. 19. obyvatelstvo městské převládá nad venkovským.

Z 100 obyvatel v Anglii a Walesu žilo

		v městech			
v Londýně	v jiných velkoměstech	s 20-100.000 obyv.	v městech vůbec	na venkově	
1801	9.73	0	7.21	--	
1811	9.93	2.8	6.10	--	
1831	10.64	5.71	8.70	--	
1851	13.18	9.40	12.42	50.08 42.92	
1871	14.33	11.50	16.20	61.80 38.20	
1881	14.52	17.30	21.76	72.05 27.95	

Ve Spojených Státech Amerických (při hranici 8000 obyv. mezi venkovem a městy do r. 1890 a 2500 obyvatelů od r. 1890) činila kvota městského obyvatelstva

r. 1790	3.35 %	1840	8.52 %	1890	29.20 %
" 1800	3.97 %	1860	16.13 %		
" 1820	4.93 %	1880	22.57 %	1910	55.1 %

Hledíme-li k úhrnnému obyvatelstvu západní

Evropy, činilo

	veškeré obyv.	v městech nad 100.000 obyv.	podíl velkoměstského obyvatelstva
1700	80 mil.	2.6 mil.	3.2 %
1800	120 "	3.6 "	3.0 %
1900	280 "	36.0 "	13.0 %

Ve skutečnosti jest nyní podíl velkoměstského obyvatelstva na celkovém počtu obyv. ještě daleko větší; zjišťuješ statistika města jen jakožto jednotky politické, nepodávajíc tedy správného obrazu o velikostních poměrech měst jakožto jednotek hospodářských, t. j. vlastních velkoměst spolu s obyvatelstvem, které bydlíc v nepřipojených předměstích má přece hospodářské a společenské středisko své ve velkoměstě. Tak na př. politická jednotka Paříž čítá asi 2 3/4 mil., hospodářská na 4 mil. obyvatelů, Berlín politický asi 1 3/4 mil., s předměstími 2.53 mil. obyv., Manchester politický 1/2 mil., hospodářský přes 3 mil. obyv. Praha sama 204.000, s polic. obvodem 476.000 obyv., v Americe Nový York 1.51 mil. a s předměstími 2.71 mil. obyv.

Vzrůst jednotlivých velkoměst v století 19. znázorní tato tabulka :

		obyv. v tisících				v tisících	
		1900				1900	
Londýn	1801	959	6.581 x)	Liverpool	1801	82	685
Paříž	1801	548	2.714	Varšava	1809	75	638
Berlín	1800	172	2.529 x)	Neapol	1805	380	564
Vídeň	1800	232	1.714 x)	Brüssel	1809	66	558 x)
Petrohrad	1805	210	1.267 x)	Manchester	1805	84	544
Cařihrad	1805	500	943	Madrid	1787	157	540
Moskva	1805	300	1.036 x)	Amsterdam	1796	217	511
Glasgow	1805	77	760	Praha	1784	84xx)	476 x)
Budapešť	1809	49	732	Řím			463
Hamburk	1811	107	706				

Asi v polovici 17. století měl Londýn 530.000 obyv., Paříž 415.000 obyv., Berlín 9.000 obyv., Vídeň 60.000 obyv., Řím 165.000 obyv., Petrohrad r. 1770 170.000 obyv., Hamburk v 16. stol. (1526) jen 12.000 obyv.; v létech 1906 - 1908 měly Greater London obyv. 7 1/3 mil., Paříž 2 3/4 mil., za to Benátky klesly se 165.000 v r. 1550 na 151.840 obyv. v r.1901 Praha měla v době Karla IV. alespoň 50.000 obyvatelů, klesla potom za válek husitských asi na polovici, za Rudolfa II. opět

x) Policejní obvod (Petrohrad, Moskva a Brüssel s předměstími).

xx) V tom 8000 vojska a 7908 obyv. židovského, zvlášť čítaných; r.1703 měla Praha jen 40.355 obyv., z toho 10.081 žid. obyv.

se rozmohla až na 70.000, válkou třicetiletou znovu klesla na polovici stavu předválečného, r. 1705 jen 39.495 obyv., v 18. stol. vzrostla do r. 1805 na 74.000 a do r. 1831 na 102.416 obyv.

Ještě větší procento městského obyvatelstva a rychlejší jeho vzrůst než státy staré kultury (Itálie, Britská Indie, Japan) vykazují země kultury nové a nejnovější (Australasie, Amerika).

S rozvojem velkopřemyslu vstoupila v nové době oproti starodávným městům populačně i hospodářsky a politicky v popředí místa dosud zcela neznámá, takže se po této stránce hodnotný pořad měst úplně přeměnil. Na př. v Čechách měla r. 1837 Kutná Hora 9554 obyv. a Plzeň 8906, Nový Bydžov 6727 a Ústí n.L. 2008 obyv., r. 1921 Kutná Hora jen 14.375 obyv. a Plzeň 110.807, Nový Bydžov stále jen 7059, Ústí n.L. 64.876 obyv. Pro ještě delší období na př. by seřazení měst pro rok 1525 (dle vojenské posily dané Ludvíkovi proti Turkům) a r. 1900 (dle sčítání lidu) dalo asi tento obraz :

1525	1900	1525	1900
Praha	Praha	Litoměřice	Liberec
Kr. Hradec	Žižkov	Nymburk	Teplice
Tábor	Vinohrady	Plzeň	Cheb
<u>Kutná Hora</u>	Smíchov	<u>Chrudim</u>	Karlín
Žatec	Plzeň	Budějovice	Most
Klatovy	Budějovice	Louny	Libeň
		Slaný	Warnsdorf

Mýto	Jablonec	Mělník	<u>Kutná Hora</u>
Kouřim	Nusle	Beroun	Trutnov
Kadaň	Aš	Vodňany	Karl. Vary
Domažlice	Pardubice	Sušice	<u>Písek</u>
Most	Kladno	Čáslav	Příbram
Kolín	Žatec	Ústí n.L.	Ml. Boleslav
Stříbro	Chomutov	Jaroměř	Litoměřice
Brod	Kolín	Polička	<u>Chrudim.</u>

R. 1830 měly Čechy jen dvě města nad 10.000 obyv., Prahu (163.670) a Liberec (10.933), v polou 19. stol. přibyly Budějovice, Plzeň a Cheb, r. 1900 bylo těchto míst v Čechách již 43 úhrnem s 1.075 mil. obyv. (= 17 % obyvatelstva v zemi, r. 1851 jen 3.8 %).

Soustředovací vývoj městský v Čechách byl až do převratu následkem různého velkopřemyslového vývoje v Čechách i na Moravě přízniv více oblastí převahou německé. Kromě Prahy a předměstí, Plzně a Čes. Budějovic většina větších měst našich byla převahou německá (nad 20.000 obyv. měly r. 1910 po jmenovaných shora městech pořadem Ústí n.L., Liberec, Jablonec n. Nisou, Teplice - Šanov, Cheb, Most, Warnsdorf, Aš, Pardubice, Kladno).

Jako u nás, také v Anglii, Francii a j. vývoj velkého průmyslu dal vynořiti se k významu městům dříve nepatrným a neznámým (Manchester, Birmingham, Leeds, Sheddield, Glasgow a j., podobně ve Francii).

Uvnitř velkoměst konečně novodobý městský

vývoj ukazuje pro značný zlomek obyvatelstva v povolání činného místní distancování práce a příbytku, obyvatelstva denního a nočního. Poněvadž z místností výdělkových lze platiti vyšší nájemné než z týchž místností, používají-li se toliko jakožto obytné (srovn. nauku o rentě domovní), přeměňují se v střediskách městského ruchu obchodního a průmyslového místnosti za byty používané vždy více v místnosti upotřebované za obchodní krámy a pisárny, za bankovní, advokátní a j. kanceláře, kavárny a pod. Centra měst se tudíž vyliďňují a obyvatelstvo v středu města výdělkově zaměstnané odstěhovává se vždy více na periferii, odkud denně železničními vlaky, tramwayí i pěšky ubírá se v massách v místa svého přesdenního zaměstnání. Statisticky byl tento zjev zjištěn u londýnské City, kde bylo ještě r. 1861 napočteno 112.063 osob, kde bylo však napočteno při zvláštních sčítáních

	nočních	zaměstnatelů a zaměstnanců přes den činných
1881	50.652 osob	261.061
1891	37.694 "	301.384
1911	<u>19.657 "</u>	<u>364.061.</u>

§ 23. Rozčlenění obyvatelstva co do povolání.

I. Povoláním zoveme příslušnost jednotlivců k rozličným odvětvím pracovním, v která se člení výdělkový ži-